

Pierre Teilhard de Chardin

Autorka: Juliana R.

Na sklonku první světové války poslal Teilhard de Chardin, toho času sloužící ve francouzské armádě jako sanitář, na rodný zámek pohlednici s hradem. Na rubové straně jej komentoval slovy: „Připadá mi jako hrdé potvrzení nutnosti elity [...]. Tyto věže, čnící vysoko nad skálou a nad horskou bystřinou – ty nemohl vymyslet a postavit nikdo jiný než nějaká rasa v silném vědomí, že převyšuje ostatní.“ 1] A dodává: „Musíme se naučit postrádat štěstí malého kroužku, abychom se vždy znovu ponořili do masy a tam pracovali na vytváření nových elit.“

Takové elitářství zdánlivě neodpovídalo povaze myslitele, který ve svých knihách hlásal splynutí všech lidí v jednotu, soustředěnou v bohu. Ale Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) byl nejen katolickým knězem, nýbrž také aristokratem – ducha i krve, jak celý život dával najevo. V dalších dopisech z fronty tak vyjadřuje pohrdání nad tupou hrubostí venkovanů a některých spolubojovníků („Tato masa je přece sama o sobě hluboce méněcenná a hnusná, nepozoruješ?“ psal sestřenci Margueritě) nebo přemítá, oč by mu „byla milejší země plná zvířat než plná lidí.“ Skutečnost, že při svém misijním působení neprojevil sympatie k bídě nejchudších nebo k „utlačovaným“ rasám, dodnes mate jeho levicové přívržence. „Jsme šokováni,“ napsala sudetoněmecká teoložka Ida F. Görresová, když měla komentovat Teilhardův rozhovor (1946) s existencialistou Gabrielem Marcellem. Teilhard totiž proti Marcelovi hájil nacionálně socialistické experimenty na lidech jako výraz touhy po poznání: „Aby byl člověk člověkem, musí mít všechno lidské vyzkoušeno až do konce,“ sdělil židovsko-francouzskému kolegovi.

Jiná evoluce a humánní eugenika

Nelze pochybovat, že svojí vizí „křesťanské evoluce“ vytvořil Teilhard specifický obraz člověka spějícího nad sebe sama, zcela odlišného od nadčlověka Nietzscheho. Při vši odlišnosti však vykazuje některé konvergentní znaky.

Jak známo, tento jezuita spatřoval v evoluci postupné spění stvořeného jsoucná k bohu. Země

podle něj prochází jednotlivými fázemi (geogenezí, biogenezí, psychogenezí atd.), účelnými a od počátku zamýšlenými. Vývojový proces vyvrcholí, až se jednotlivé mysli, osvobozené od těl, sjednotí v „bodu Omega“, středu všech středů. Člověk, jak ho známe, je proto jen evolučním stupněm: v něm dosáhlo vědomí až dosud nejvyšší jakosti. Teilhard předpokládá stále vyšší míru centralizace. Naše mysli si mají být čím dál bližší, aby mohly společně vytvářet *noosféru*, duchovní obal Země.

V jednom ze svých nejvýznamnějších děl, nazvaném *Le Phénomène humain* (1970), 2] píše, že tento krok nad sebe může započít jedině středomořská civilizace. Tu také označuje za vítěznou, neboť ostatní civilizace (polynéská, mayská, čínská a indická) nebyly schopny dostatečného intelektuálního pokroku. 3]

Ačkoli se Teilhardova evoluce postupně přenáší z těla na ducha – proto se podle něj přestává náš fyzický obal měnit –, také on chápe potřebu eugeniky. Snižování inteligence 4] by patrně mohlo ohrozit růst noosféry. V této souvislosti můžeme podotknout, že si dobře rozuměl s americkým lékařem a eugenikem francouzského původu **Alexisem Carrelem**. Teilhardovy eugenické názory, na rozdíl od Carrelových, však po druhé světové válce nestály svého hlasatele prestiž. – Jezuitský kněz vnímá vyřazení přírodního výběru jako závažný problém. Jak podotýká, pokud slabí a poražení nejsou vyhlazováni, nýbrž pouze asimilováni, pak dále ovlivňují vítěze. Na řízení evoluce shora, to jest božím záměrem, se dnes již však spoléhat nemůžeme. Od chvíle, kdy si evoluce v člověku uvědomila sebe samu, musí se také sama začít řídit. Proto nastal čas pro „humánní eugeniku“.

Autorova představa, jak bude tato eugenika fungovat, je stejně kuriózní jako pojem sám. Teilhard předpokládá vyhasnutí pohlavního pudu, jež nastane coby nevyhnutelný důsledek stále duchovnějším přirozenosti člověka. 5] Noosféra prý vstupuje na „třetí cestu“ ve vztahu muže a ženy. Bude jí přátelský svazek, v němž partneři nemrhají energií na zplození „zbytečných lidí“ – rozumí se nad rámec eugenicky regulované natality. Osvobozený nadčlověk pak využije svých sil k hledání boha, a tím, praví Teilhard, „podruhé objeví oheň.“

„Hereze rasismu“

Jak už jsme podotkli, celá evoluce je v jeho podání teleologická. Proto by nás nemělo (příliš) zarazit tvrzení, že Země má přibližně kulatý tvar proto, aby se národy a rasy mohly sblížovat. Myslitel považuje jejich splynutí za žádoucí, poněvadž „vzestup vědomí“ je pro něj „důsledkem sjednocení“. Odhlédneme-li od námítky, že pak by největší sebereflexe byli schopni koráli, zůstává samozřejmě řada vnitřních nesrovnalostí.

Teilhard tvrdí, že symptomem pokroku v noosféře není výskyt geniálních jedinců, ale jednota všech vědomí a stále vzrůstající schopnost pojímat v mysli rozměry světa: obrovské rozlohy prostoru a času. Jednou z takových expanzí, která kolonizovala nový rozměr, byl podle něho objev evoluce.

Ponechává však bez vysvětlení, jak si představuje vzestup vědomí ve světě, jehož většina toto rozšířené pojetí času odmítá: zejména z náboženských důvodů. Jak by Teilhard mohl

vyvrátit obavu, že dokonalá nivelizace ras a kultur zničí racionalitu evropské vědy – a s ní i rozpínání noosféry?

Kultura je navíc tím nejmenším problémem jeho představy. Moderní testy inteligence, zaměřené na abstraktní rozumové schopnosti, ukázaly, že černoši a Australci vykazují zcela odlišné vnímání prostoru; dělají jim problémy např. i Ravenovy progresivní matrice, které se zakládají na pomyslném rotování objektů.

Nad žádnou z těchto otázek se však autor nezamýšlí. Místo toho doporučuje napřít síly budoucího člověka do věcí ducha; celospolečenský význam má být přenesen ze zbrojení na vědu. (Přesto, jak vzápětí ukážeme, Teilhard zdaleka nebyl pacifista.) Ve vývoji ke světlým zítřkům nám prý brání dvojí „hereze“: rasismus a individualismus. První jsme právě probrali; obraťme se tedy k druhé. Představuje jednu ze zřídka, ale pozoruhodných konvergencí Teilhardova myšlení s myšlením fašisticko-surhumanistickým.

Válečná monáda

Za Velké války si Teilhard počínal statečně; funkce sanitáře ho neuspokojovala, toužil se účastnit „mystéria války“ přímo v boji. Později ze stejného důvodu odmítl jmenování kaplanem. Jak se sám vyjádřil, fronta pro něj byla domovem, po kterém truchlil, když se vrátil do banální všednodennosti míru. Především však pro něj představovala pramen existenciálních zážitků a nálad. Okoušel tu „kosmický pocit“, bytí na hranici dneška a zítřka, plodnou potencialitu. Po zbytek života ho ovlivnil obraz, který se mu naskytl při noční hlídce: právě když pocítil, že člověk *nesmí* být smrtelný, vyplul prý měsíc mezi ostnatými dráty. – K těmto filosofickým zkušenostem patřil i prožitek kolektivismu. Pochopil: „Člověk je válečnou monádou“. Z oslav konce války v dobytém Štrasburku pak psal domů, že kolektivní pocity jsou „jednoznačně vyššího řádu“.

To ovšem neznamenalo, že by rezignoval na osobnost; naopak nahlédl rozdíl mezi individualismem (jenž musí ustoupit kolektivu) a osobností (ta naopak může teprve v kolektivu vyniknout). V pravé mystice podle něj subjekt nezaniká, když splyne s celkem, nýbrž vystupuje ve své personalitě. Proto jsou jednotlivá „já“ nejlépe realizovaná v bohu, kde se stýkají. *Personalitou* tedy rozumí nejvlastnější nitro člověka, kdežto individualismem vytržení z jednoty.

Takto precizní rozlišení dvou pojmů, jež bývají jinde zaměňovány, nacházíme i v surhumanistických ideologiích. Alfred Rosenberg například říká v *Německé a evropské svobodě ducha*: „Nacionální socialismus postavil proti sobě osobnost a pospolitost; osobnost tkvící svými kořeny v krvi a v zemi, tvůrčí sílu, která roste a nikdy nevzniká bez spojitosti, a pospolitost nikoli jako pouhý součet individualit, které nemají kořenů, nýbrž jako jednotu osobností.“

Moderna, zdá se, tomuto rozdílu nikdy neporozuměla.

Teilhard přirozeně není surhumanistou, přesto je z hlediska surhumanismu alespoň

srozumitelný. Sám tuto blízkost cítí. Proto prohlašuje o totalitách, že jsou přitažlivé a zrůdné zároveň. Podle něj se dopínají pravdy, na okamžik se jí dotknou – a poté uhnou z cesty. Považoval je vlastně za zmatené uskutečnění onoho jediného těla, jímž pro něj byla noosféra, a dokonce tuto vrstvu nazýval *totalitou* ve filosofickém smyslu.

Z druhé – surhumanistické – strany postřehl blízkost Pierre Krebs. Teilhard pro něj patří k osobnostem poznamenaným vpravdě evropským, nikoli tedy (jen) židokřesťanským duchem; osobnostem, jež hledí z očí do očí antice a přírodě.

A Teilhard skutečně volá: „Blažený, kdo se nestyděl ptát se vášnivě múz a Kybely na svého Boha!“

Poznámky

1] Ukázky z dopisů jsou citovány podle knihy: Göressová, Ida Friederike. *Syn země: Člověk Teilhard de Chardin*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 1998.

2] V češtině: Teilhard de Chardin, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990.

3] Čínská je podle něj příliš zjemnělá a strnulá, kdežto indická je pasívní a nemůže rozvinout racionalitu západního typu, pokládajíc „fenomény za klamy [maya] a souvislosti mezi nimi za řetězec [karma].“

4] Americký antropolog Gerald Crabtree proslul teorií, že kvůli eliminaci přírodního výběru v neolitu lidská inteligence od té doby stále klesá.

5] Není jediným filosofem, který něco takového prorokoval. Stejnou vizi nastínil i osvícenský spisovatel, nakladatel a anarchista **William Godwin** (1756-1835).